

OLTU TAŞI VE OLTU'DA BİR TESPİH USTASI: İSRAFİL GÜMÜŞ

Yusuf PARLAK¹

ÖZ

Ülkemizde Oltu taşı ya da Erzurum kehribarı olarak bilinen siyah kehribar isminden de anlaşılacağı gibi Erzurum'un Oltu ilçesinden çıkartılmaktadır. Oltu ve çevresinde 19. yüzyıldan itibaren küçük maden ocaklarından çıkarılarak başta tespîh olmak üzere çeşitli takı ve süs eşyaları olarak imal edilen Oltu taşı Erzurum ilinin en önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. 200 seneyi aşkın bir tarihe sahip olan Oltu taşı Cumhuriyet dönemi ile birlikte değerini ülkemizde daha da artırmıştır. Çıkarıldığı yıllar içerisinde babadan oğula geçen bir meslek şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bu geleneği devam ettiren günümüzün hünerli tespîh ustalarından birisi de Oltu taşı tespîh yapımını babası Eyüp Gümüş'ten öğrenen İsrail Gümüş'tür ve geçmişinden aldığı bu sanatı gelecek nesillere aktarmak için çalışmalarına devam etmektedir. Bu çalışma; Oltu taşı tespîh ustalığının günümüzde de devam ettirildiğini kanıtlar nitelikte olup Oltu taşı, Oltu taşı tespîh yapımı ve Oltu taşı tespîh ustası İsrail Gümüş hakkında genel bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Oltu, Oltu Taşı, Siyah Kehribar, Tespîh.

¹ Öğr. Gör. Dr. Düzce Üniversitesi, Kaynaşlı Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, yusuf-parlak(at)hotmail.com

OLTU STONE AND A ROSARY MASTER IN OLTU: İSRAFİL GÜMÜŞ

ABSTRACT

The black amber known as Oltu stone or Erzurum amber in our country is extracted from the Oltu district of Erzurum as it is understood from its name. The Oltu stone, which is produced as various jewelry and ornamental items, especially rosaries, extracted in the small mines since the 19th century in the territories of Oltu and its surroundings, is one of the most important sources of livelihood of Erzurum province. Oltu stone, which has a history of more than 200 years, has increased its value with the Republican period even more in our country. For some years, it continued its existence in the form of a profession that passed from father to son. One of today's skilled craftsmen who continues this tradition and learns of Oltu stone rosary from his father Eyup Gümüş is İsrail Gümüş, and he keeps going his studies for handing down this craft to the next generations. This study provides that rosary designing is continued at the present time as well and it gives information about Oltu Stone, Oltu stone rosary design and skilled craftsman İsmail Gümüş.

Keywords: Erzurum, Oltu, Oltu Stone, Black Amber, Rosary.

Parlak, Yusuf. "Oltu Taşı Ve Oltu'da Bir Tespih Ustası: İsrail Gümüş". *ulakbilge* 6. 21 (2018): 179-191

Parlak, Y. (2018). Oltu Taşı Ve Oltu'da Bir Tespih Ustası: İsrail Gümüş. *ulakbilge*, 6(21), s.179-191.

Giriş

*“Her Türlü Strese Karşı,
En Büyük Sabır Taşı,
İnananların Yoldaşı,
Kara Kehribar Oltu Taşı.”*

Prof. Dr. Tahsin Parlak

İnsanlık tarihi boyunca değerli madenler ve taşlar güzelliğın, zarafetin ve asaletin birer simgesi olarak işlenip kullanılmıştır. Anadolu'nun önemli kültür değerleri arasında yerini alan geleneksel el sanatları içerisinde Oltu taşı işlemeciliğı önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkemizde bölgesel özellikler gösteren geleneksel el sanatları, taş işlemeciliğı ve kuyumculuk tekniklerinin uygulandığı yöreler arasında Erzurum ili ve Oltu ilçesi de yer almaktadır. Erzurum M.Ö. 4000'lere uzanan tarihi geçmişı ile birçok uygarlığa ev sahipliğı yapmıştır. Geleneksel el sanatları bakımından oldukça zengin olan yörenin en önemli el sanatı Oltu Taşı İşlemeciliğidir (Anonim, 2004: 100). Türkiye'de sadece Erzurum ilinin Oltu ilçesinde çıkarılan ve adını bu bölgeden alan Oltu taşı, yaklaşık 230 senedir yörede işlenmekte ve başta tespih olmak üzere çeşitli giyim ve ev aksesuarlarının yapımında kullanılmaktadır (Alparslan, 2009: 7). Genellikle siyah renkli olan ve kolay işlenebilen Oltu taşı bu özellikleri nedeniyle kuyumculukta önemli bir yere sahiptir. Oltu taşı ile yüzük, kolye, küpe, sigara ağızlığı, pipo, yaka iğnesi, kravat iğnesi ve kol düğmesi gibi ürünlerde kullanıldığı gibi son dönemlere Oltu taşı tozuyla da biblo, kabartma rölyef ve hediyelik eşyalarda yapılmaktadır. Oltu taşının tek başına kullanılmasının yanı sıra altın, gümüş, bakır ve pirinç gibi madenlerin çeşitli kuyumculuk teknikleri ile işlenmesi ve Oltu taşı ile bir arada kullanılmasıyla da bu sanat uygulanmaktadır.

Oltu taşı işlemeciliğının Erzurum ilinde yapılmasında ve pazarlanmasında Rüstem Paşa Hanı (Taşhan) ve Arapgirler Çarşısı'nın önemi büyüktür (Anonim, 2004: 100). 1544-1561 yılları arasında sadrazam olan Damat Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Uzun müddet yıkık ve perişan durumdaki zamanın ticaret merkezini oluşturan Taşhan, 1965'te onarılmış ve günümüzde ise 1985 tarihinden itibaren Oltu taşı sanatkârlarının üretim ve pazarlama merkezi durumundadır (Bkz. Şekil 122). Günümüzde üst katta 55, alt katta 25 olmak üzere toplam 81 iş yeri çalışır durumdadır (Parlak, 2002: 23).

Ayrıca Oltu ilçesinde Oltu taşı işlemeciliğı ile ilgili faaliyetler, Oltu Taşı İş Merkezi'nde bulunan atölye ve işyerlerinde, bu çevredeki diğer atölyelerde ve

evlerde sürdürülmektedir. Erzurum'da ve Oltu'da ana geçim kaynağı olarak veya gelire katkı sağlamak için yapılan Oltu taşı işleciliği; çeşitli yaşlarda çoğunlukla erkek bireyler tarafından sürdürülen bir sanat dalıdır ve yörede büyük ölçüde istihdam alanı sağlamaktadır. (Alparslan, 2010: 182).

1. Oltu Taşı Hakkında Genel Bilgi

Türkçede daha çok Oltu taşı olarak bilinen taş; “Kara Kehribar”, “Sengi-Musa” gibi adlarla da anılmakta, yabancı literatürde ise “Black Amber”, “Gagat”, “Jayet”, “Jet” şeklinde yer almaktadır. Oltu taşı; “Bir nevi metamorfizmaya uğramış linyit”, “Bitümce zengin kompakt bir maden (mineral)”, “Nebat ziftinin karbonlaşmasından ibaret mineral” şeklinde tanımlanmıştır (Alparslan, 2009: 33) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. İşlenmemiş Oltu Taşı

Araştırmacılar tarafından Oltu taşının fosilleşmiş reçineden mi yoksa fosilleşmiş ağaç gövdelerinden mi oluştuğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak yeryüzünde kömür oluşan her ortamda siyah kehribarın bulunmadığı dikkate alınırsa Oltu taşının fosilleşmiş reçineden oluştuğu görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir. Oltu taşının en dikkat çekici özelliği ise yer kabuğundan çıkarıldığında yumuşak olması ve hava ile temas etmediği sürece bu yumuşaklığını muhafaza etmesidir. Bu özelliğinden dolayı taşın işlenmesi kolaydır. İşlendikçe hava ile temas ederek sertleşen ve kullanıldıkça parlayan bir madendir. Genellikle siyah, bazen koyu kahverengi, gri ve yeşilimsi renklerde bulunmaktadır. Ateşe tutulduğunda alev çıkararak yanan ve geriye bir miktar kül bırakan Oltu taşı, yanma esnasında aniden soğutulursa camlaşıp kalıp halini almaktadır. Sürtünme ile elektriklenip hafif cisimleri çekme özelliği de bulunmaktadır (Parlak, 2000: 10-11).

Oltu taşının ilk defa ne zaman çıkarıldığı ve işlenmeye başlandığı hakkında kesin bir yazılı döküman bulunmamasına rağmen, 18. yüzyıl sonunda çıkartılmaya başlandığı sanılmaktadır. Oltu taşı işlemeciliği babadan oğula geçen bir halk sanatı şeklinde başlamış ve devam etmiştir. 19. yüzyılda “takımcılar” adı verilen, Türk ve azınlıklardan oluşan kırk sanatkar, bu sanatı uygulamıştır. Oltu taşı işlemeciliği asıl dönemini cumhuriyetin ilanından sonra kazanmıştır (Parlak, 1989: 13).

Oltu taşı Oltu ilçesinin Kabaşut Mevkii’nde, Dutlu Dağı (Yasakdağ) ve çevresinde, Dutlu, Hankaskışla, Güzelsu, Alatarla, Sülünkaya, Günlüce, Ormanağzı, Taşlıköy, Çataksu köylerinde çıkarılmaktadır. Özellikle Oltu ilçesinin kuzeyinde yer alan Dutlu Dağı’nın (2252 metre) güney yamaçlarında dik olarak açılan 70-80 cm çapındaki galerilerde Oltu taşı yataklarına rastlanmaktadır. Oltu taşı yatakları basınç altında sıkışmış, birkaç metre yatay devamlılık gösteren merccekler halindedir. Taşın çıkarılmasında çekiç ve kazma gibi araçlar kullanılmaktadır (Alparslan, 2010: 182).

2. Tespih Hakkında Genel Bilgi

Türk kültürü içerisinde, Türklerin kendi zevk ve inceliğinin ortaya konduğu birçok sanat dalı vardır. Türkler sadece yaşadıkları mekânları, okuyup yazdıkları kitapları süslemekle kalmamış, kullandıkları aletlere kadar bir estetik kaygı içerisinde olmuşlar, her malzemeye bir kimlik kazandırmaya çalışmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden biri de “tespih” tir. (Karadaş, 2005: 37). Yörede yapılan incelemelerde Oltu taşı işlemeciliği ve çeşitli kuyumculuk tekniklerinin uygulanmasıyla elde edilen hediyeliklerin başında da tespih gelmektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Tespih ustası İsrail Gümüş tarafından yapılmış Oltu taşı tespihler

Birçok din ve kültürde varlığını sürdüren tespih, bizim kültürümüzde de önemli bir yere sahiptir. Tespih, Arapça “sebh” kökünden gelen ve mastarı “subh” olan kelimenin çoğulu olmak üzere “tespihat” veya “tespih” olarak kullanılmaktadır. “Subhanallah” diyerek Allah’ı anmak manasını taşır. “Sübha” çekilen tespih veya tespih tanesi anlamına gelir. Sözlükte “suda hızla yüzüp mesafe almak” mânasındaki sebh “sibâha” kökünden türeyen tespih, terim olarak Allah’tan başkasına nisbet edilemez anlamındadır. Râgıb el-İsfahânî, tespihin terim anlamının kelimenin kökündeki “hızlı biçimde yüzme” manasıyla alâkalı olduğuna dikkat çekerek bu kavrama “kulun Allah’a ibadet etme niyetiyle her türlü kötülükten hızla uzaklaşması” anlamı verir. (Tozlu, 2013: 210).

Türkçe manası Allah’ı tazim etmek, onu noksan sıfatlardan ve ûluhiyetle bağdaşmayan tariflerden tenzih etmek, ululamaktır. Arındırmak, irak tutmak, anlamlarına gelen tespih, aynı zamanda yaratılanların yaratana anma vasıtasıdır. (Yazır, 1993: 256). Tespih kelimesi Allah’ı zikretmenin yanında zikirlerin sayısını belirlemede kullanılan aletin adı olmuş ve Türkçede ses uyumuna göre “tespih” şekline dönüşmüştür. (Tozlu, 2013: 210). Birçok dinlerde zikir vasıtası olarak kullanılan tespih, Türkler’de ayrıca bir sanat objesi olmuştur. Tespih ustaları, her önüne gelen malzemeyle tespih yapmak yerine, kıymetli malzemeler kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu malzemeleri kısaca üç ana grupta toplayabiliriz. Bunlar haşebî malzemeler, organik malzemeler ve madeni malzemelerdir. (Karadaş, 2005: 37).

Haşebî Malzemelerle Yapılan Tespihler: Bu tür tespihler sert, hoş kokulu ağaçlar ve çekirdeklerinden yapılmaktadır. Bunlar arasında en çok rağbet görenleri amber, abanoz, demirhindi, gül ağacı, kan ağacı, kuka, sandal, pelesenk, narçıl ve zeytin ağacı gibi malzemelerden yapılan tespihlerdir.

Organik Malzemelerle Yapılan Tespihler: Yabani veya ehli hayvanların diş, kemik, kabuk veya boynuzları olan malzemelerden yapılanlardır. Bunlar; bağa (okyanus kaplumbağası kabuğu), fildişi, sedef, zergerdan (gergedan boynuzu), mercan, mamut dişi ve Osmanlılar’ın “şirî mahî” dedikleri mors balığı dişi gibi malzemelerdir.

Madeni Malzemelerle Yapılan Tespihler: Tabiatta bulunan altın, gümüş, inci, akik, kantaşı, şah maksut, yıldıztaşı, yüzürü, nefes, kehribar ve Oltu taşı gibi malzemelerden yapılanlardır. (Karadaş, 2005: 38).

Günümüzde kıymetli ve pahası yüksek tespihlerin madeni malzemelerle yapılan tespihler olduğunu söylemek mümkündür. Hem doğada zor bulunmaları hem de çıkarılıp işleninceye kadar uzun bir süreçten geçmeleri bu tespihlere olan ilginin başlıca nedenleridir.

3. Oltu Taşı Tespih Yapımı

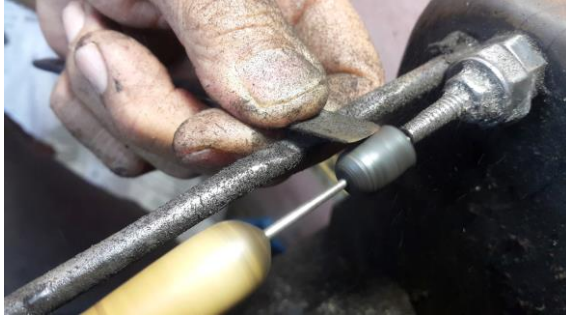
Madeni malzemeler arasında yer alan Oltu taşı ise ocaktan bin bir güçlkle çıkartılarak ustalar tarafından teneke ölççeği veya kilo ile satın alınır. Satın alınan taşlar, kullanılacağı vakte kadar tekrar toprağa gömülür. Bu taşlar, yapılacak tespihin, ağızlığın veya diğer süs eşyalarının büyüklük ve şekillerine göre usta tarafından (taşın içindeki yabancı maddeler ve çatlaklar da göz önünde bulundurularak) büyük bir ustalikle seçilip, keserle ağaç bir zemin üzerinde kırılarak bıçakla işlenecek hale getirilir (Fotoğraf 3). Tespih yapımına yeni başlayan ve acemi olan birisi yapılan bu kırma işleminde fazla miktarda fire verebilir. En iyi usta bile işledikleri kırk taştan, beş altı parçasını fireye çıkarır. Kırılan taşlar yapım sırası gelene kadar yine çatlamaması ve hava ile temas etmemesi için bir torba içerisinde, nemli olarak toprağa gömülür. Gerektikçe buradan alınan taşlar suda saklanarak tekrar tekrar yumuşak haliyle işlenir. Aksi halde topraktan ilk çıkışta yumuşak olan taşlar, dışarıda hemen sertleşerek çatlayıp dağılır ve kırılır. Bu nedenle galeriden çıkartılan taşlar cilalanıncaya kadar mutlaka nemli bir ortamda saklanmalıdır.

Fotoğraf 3. Tespih yapımı için İsrail Gümüş tarafından Oltu taşı kırma işlemi

İlk zamanlar yayla yapılan Oltu taşı tespih, daha sonra kemane denen basit tornada yapılmaya başlanmış ve bu torna biraz modernize edilerek demir tornalara

dönüşmüştür. Günümüzde de tornada tespih tanesi yapmadan önce keserle kırılan taşlar bıçakla yontularak yuvarlağa yakın bir hale getirilir ve tornada bu taneye delik açılır. Daha sonra torna iğnesine takılan taş keski ile biraz tornalanıp daha sonra “arda” denilen aletle düzeltme ve perdah işlemi yapılır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Oltu taşına arda denilen aletle düzeltme ve perdah işlemi yapılırken

Nihai şeklini alan tespih tanesinin parlatma işlemi de yine torna üzerinde yapılır. Parlatma işleminde iki adet “şayak” adı verilen bez veya kumaş parçası kullanılır. İlk beze Çırtı Ağacı'nın kömürü ufaltılır ve tespih tanesi tornada dönerken bezle tane tutularak üzerindeki bıçak çizikleri kaybedilir (Fotoğraf 5). Daha sonra ikinci beze bir miktar yağ sürülerek üzerine genelde Erzurum Palandöken Dağı eteklerinde bulunan farklı bir tebeşir tozu serpilir ve son olarak bu bezle tornada dönen tane tutulur ve parlatma işlemi gerçekleştirilmiş olur (Fotoğraf 6). Tornadan çıkan her tane ise aynı ölçüde olmayabilir. Bu nedenle tespih taneleri bir kap içerisinde biriktirilir, daha sonra kalınlıklarına göre numaralara ayrılan taneler tespih ipine dizilerek son şeklini almış olur. Tespih taneleri ebatlarına göre 3 numaradan başlayarak 20 numaraya kadar çıkabilir. Fakat en çok tercih edilen tespih ölçüsü 8 ile 9 numara olduğu bilinmektedir. Aynı ebatta tespihler yapıldığı gibi bazen de büyükten küçüğe doğru sıralanmış Oltu taşı tespihlerde yapılmaktadır. Bu tespihlere ise “süzme” tespih denilmektedir.

Fotoğraf 5. Kömür tozu sürülmüş şayak bezi ile tanedeki bıçak çiziklerinin kaybedilmesi

Fotoğraf 6. Tebeşir tozu sürülmüş şayak bezi ile Oltu taşının parlatılması

4. Oltu Taşı Tespîh Ustası İsrâfil Gümüş

Bütün tespîhlerde olduğu gibi, Oltu taşı tespîh de yapanın ve kullananın zevkine göre gelişme göstermiştir. Hünêrlî ustalar, emeklerinin karşılığını aldıkça ortaya eşi benzeri olmayan sanat eserleri çıkarmışlardır. Günümüzün hünêrlî tespîh ustalarından biri de Oltu'da yaşayan İsrâfil Gümüş'tür.

1956 yılında Erzurum'un Oltu ilçesine bağlı İğdeli Köyü'nde dünyaya gelen İsrâfil Gümüş, ilk ve orta öğrenimini aynı köyde tamamlamıştır. 15 yaşında babası Eyüp Gümüş'ün yanında çıraklığa başlayan ustamız tespîhle olan serüvenini şöyle anlatmaktadır: *"1971 yılında babam Eyüp Gümüş'ün yanında çıraklığa başladım.*

Babam da bu sanatı dedem Emrullah Gümüş'ten, dedem de dönemin yaşayan en eski ve tecrübeli ustalarından olan Ahmet Cengiz'den öğrenmiştir. Beş çocuk babasıyım ve tespih yapımını ben de oğullarım Fatih Gümüş, Fethullah Gümüş ve Adem Gümüş'e öğretiyorum. Tespih yapımı bizde adeta babadan oğula geçen bir gelenek gibi devam ediyor. Dilerim ki çocuklarım da kendi çocuklarına bu sanatı öğreterek geleneksel Oltu taşı tespih yapımını gelecek nesillere aktarabilirler” (Fotoğraf 7).

İsrafil Gümüş Oltu taşıyla ağırlıklı olarak tespih yapmaktadır. Halen daha eski usul torna kullanan ve günde ortalama 3 adet 33 lük tespih yapan İsrafil Gümüş tespihten arta kalan zamanlarında ise Oltu taşı kolye, bileklik, küpe ve gerdanlık gibi takılarda yaptığını ifade etmektedir. Oltu'da tespih işiyle uğraşanlar ellerine aldıkları tespihin tarzı ve işleme şekliyle hangi ustanın eseri olduğunu anlamaktadırlar. Ustamız da badem tarzı tespihleriyle yörede ünlenmiş ve tespihleri koleksiyonerlerin raflarındaki yerini almıştır.

1980 yılına kadar kendi köyünde tespih yapımını sürdüren İsrafil Gümüş, 80 sonrası Oltu merkeze yerleşmiş 15 yıldır ise Oltu'da Oltu Taşı Pasajı'nda 6 numaralı dükkânda tespih üretmeye devam etmektedir.

Fotoğraf 7. Oltu taşı tespih ustası İsrafil Gümüş'le 06 Eylül 2017 tarihinde yapılan söyleşiden bir kare

SONUÇ

Türkiye'de sadece Erzurum ilinin Oltu ilçesinde çıkarılan ve adını bu bölgeden alan Oltu taşı, yarı değerli bir taştır. Kolay işlenebilme özelliğinden dolayı takı ve ziynet eşyası yapımında kullanılmıştır.

Oltu taşı genellikle siyah renktedir. Fakat bazen kahverengi olan taşlara da rastlamak mümkündür. Çoğunlukla siyah renkli olanı tercih edilmektedir. Yüzyıllardan beri yörede genellikle tek kişilik ve babadan oğula geçen ev-atölyelerde el ve küçük çaplı aletler marifetiyle ürünler üretilmektedir. Türkiye 'de 3213 sayılı Maden Kanunu'nda Oltu taşının kıymetli taşlar arasında olduğunun tescili dahi yapılmıştır.

Oltu taşının fiziksel ve kimyasal özellikleri incelendiğinde karbon içeriği yüksek olan bir yarı değerli süs taşı olduğu görülmektedir. Oltu taşı çıra gibi iş çıkararak yanar ve geride sigara külüne benzer bir artık bırakır. Sürtünme ile elektriklenir ve hafif cisimleri çeker. Yanma esnasında aniden soğutulursa donar, camlaşır ve kalıp halini alır. Oltu taşı, yerkabuğu içinde iken yumuşak, hava ile temas ettiğinde sertleşen, bitümce zengin kompakt bir linyit çeşididir. Erzurum 'a özgü Oltu taşı Oltu ilçesinden güç koşullar altında çıkarılmakta olup, bu taş ile tespih anahtarlık, gerdanlık, broş, küpe, saç tokası, ağızlık, yüzük, bilezik, sigaralık ve çeşitli süs eşyaları yapılmaktadır fakat Oltu taşı tespih, taşın adeta genel simgesi haline gelmiştir. Günümüzde Oltu taşının eskiye nazaran daha az miktarda çıkarılıyor olması, piyasa fiyatını da etkilemekte ve üretilen tespihleri daha da kıymetlendirmektedir.

Erzurum'un muhtelif yerlerinde Oltu taşı tespih satan çok sayıda işyeri mevcuttur. Özellikle tarihi Rüstem Paşa Kervan Sarayı'ndaki işyerleri tamamen Oltu taşı ile ilgilidir. Taşın çıkarıldığı Oltu'da çok sayıda taş işleme atölyeleri ve ustalar bu alanda üretim yapmaktadırlar. Şehir dışına da ihracı yapılan tespihler özellikle İstanbul Kapalıçarşı'da satışa sunulmaktadır. Oltu taşı ve imal edilen eşyalar ülke genelinde tanınma özelliğine sahiptir. Oltu taşının maden olarak çıkarılmasından, işlenmesi, tespih haline getirilmesi, ilâve aksesuarlar eklenmesi, piyasaya arz-ı gibi aşamaların her birinden geçimini sağlamaya çalışan insanların olması nedeniyle Erzurum ekonomisine de önemli bir katkısı vardır. Hünerli ustalar, emeklerinin karşılığını aldıkça ortaya eşi benzeri olmayan sanat eserleri çıkarmaya devam edeceklerdir. Sonuç olarak günümüzün hünerli Oltu taşı tespih ustalarından İsrailil Gümüş'te ömrü yettikçe geçmişinden aldığı bu sanatı gelecek nesillere aktarmak için çalışmalarına devam edeceğini dile getirmiştir.

KAYNAKLAR

- Alparlan, E. (2009). *Oltu Taşı İşlemciliği ve Yörede Üretilen Ürünlerin Bazı Özellikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alparlan, E. (2010). *Oltu Taşı, Altın ve Gümüş Kullanılarak Üretilen Kol Düğmesi ve Kravat İğnesi Örneklerinin İncelenmesi*, Zeitschrift für die Welt der Türken Cilt. 2, Sayı. 2.
- Anonim. (2004). *Yaşayan Anadolu Takıları*, Atasay Kuyumculuk A.Ş. İstanbul: Şahinkaya Matbaacılık.
- Ethem, İ.Y. (1990). *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar*, Ankara: Maden Mühendisleri Odası.
- Gürbüz, M, ve diğer. (1989). *OLTU*, Oltu.
- Karadaş, C. (2005). *Tespih ve Bir Ustası*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 14. 37-42. Erzurum.
- Özav, L. (1996). *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Parlak, T. (1989). *Kaynaktan Vitrine Oltu Taşı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Parlak, T. (2000). *Erzurum'da Oltu Taşı ve Kuyumculuk Sanatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Parlak, T. (2001). *Erzurum'da Oltu Taşı ve Kuyumculuk Sanatı*, Oltu: Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları.
- Parlak, T. ve Parlak, Y. (2010). *Kaynaktan Vitrine Sarıkamış Obsidyeni*, Erzurum: Sarıkamış Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Kültür ve Sanat Yayınları.
- Sarıcı, N. (2008). *Dua Taneleri Tespih*, İstanbul: İlke Basın Yayım.
- Tozlu, N. (2013). *Kültürümüzde Çerçi Esnaflığının Son Örneklerinden "Tespih Çerçiliği"*. Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6.1. 209-244. Erzurum.

Türe, A. (2004). *Takılar ve Süs Taşlarında Sembollerin Dili*, İstanbul: Goldaş Kültür Yayınları.

Yazır, H. (1993). *Hak Dini Kur'an Dili*, c.7. İstanbul.